

Конституційна реформа як наслідок формування нової парадигми конституціоналізму

Дмитро БЕЛОВ,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

17

Під час здійснення конституційної реформи змінюються не лише сама Конституція, а й усі правотворчі процеси. Їхній аналіз дає можливість робити висновки про інтенсивність перетворень, підсумки реформування й, головне, визначати функціональне призначення конституційних змін. Власне, порушення питання про функції конституційних реформ зумовлене їхньою складністю та унікальністю, особливою роллю, яку вони відіграють у долі держави та права. Саме тому автор ставить за мету визначити основні функції конституційної реформи як результату формування нової парадигми конституціоналізму в державі.

Конституційні дебати в посттоталітарних країнах не випадково поглинають багато енергії, а політики та вчені закономірно приділяють значну увагу перевагам та недолікам прийнятих конституцій, писав Х. Лінц [1, с. 69]. Річ у тім, що до настання загальної кризи соціалістичної ідеології не було готових напрацювань для конституційних перетворень у сфері економічної свободи, демократії чи самоврядування [2, с. 50]. Але нові політичні еліти цих країн хочуть, щоб конституції, які закріплюють демократичний режим, діяли не 15–20, а 50–100–200 років [3, с. 2]. Природно, що для цього необхідний принципово інший правовий механізм, який забезпечуватиме стратегію конституційних перетворень у суспільстві на ринковій і демократичній основі [4, с. 10]. Мабуть, саме в цьому полягає ключова проблема парадигми конституціоналізму посттоталітарних країн [5, с. 42].

Однак для розробки конституційних способів забезпечення політичної активності в посттоталітарних країнах спочатку потрібно визначитися із загальними закономірностями конституційного регулювання політичних відносин. Наразі в країнах Східної та Центральної Європи ця тема залишається відкритою, що стимулює подальші теоретичні пошуки. У нашому випадку йдеться про перехід (місток) від явища органічної нормативності до реальних конституційних норм.

Зважаємо на те, що реалізація нової парадигми українського конституціоналізму безпосередньо пов'язана зі здійсненням конституційно-правової реформи в Україні.

Сучасна конституційна реформа в Україні є складним, багатозначним, досить суперечливим процесом, який, зрозуміло, ще не завершено. Виявлений зв'язок конституційних перетворень з економічними, політичними, соціальними й іншими процесами та явищами підкреслює історичний доленосний характер реформи [6, с. 6].

На думку Л. Бутько, визначальною функцією будь-якої конституційної реформи слід вважати забезпечення переходу держави та права до якісно нового етапу існування. Їй підпорядковані всі державно-правові та суспільно-політичні заходи [7, с. 82].

Під час конституційної реформи відбувається нове народження держави та права. Ідея народження нової державності спочатку постає в умовиводах учених, політиків, дослідників (формування нової парадигми конституціоналізму. — Д. Б.). Їхні судження не завжди логічно завершені та об'єктивно аргументовані, є такими, що не можуть бути втіленими в життя [8, с. 25]. Цей період може тривати десятиліттями й стосуватися не одного покоління людей. Характерними для нього є боротьба окремих думок і навіть ідеологій. Але він об'єктивно необхідний, бо складається з таких обов'язкових етапів:

— підготовки громадської думки до сприйняття нової державності. Впливаючи на громадську свідомість, конституційна реформа трансформує ідею в маси й тим самим поступово розширює соціальну базу майбутньої державності. Саме тут проявляється функція забезпечення пере-

ходу держави та права до якісно нового історичного етапу розвитку та існування, до нового суспільного ладу;

— теоретичного оформлення створення нової державності: саме в умовах конституційної реформи формується науково-теоретична платформа перетворювальних процесів, що поступово пояснює модель майбутньої державності. При цьому для апробації можуть пропонуватися різні варіанти моделі державності як загалом, так і її фрагментів у вигляді окремих інститутів. Тут, на нашу думку, проявляється функція теоретичного оформлення ідеї створення нової державності.

Період конституційної реформи, протягом якого відбувається підготовка громадської думки та теоретичне оформлення ідеї нової державності, можна назвати періодом ембріонального стану майбутньої державності. Наскільки тривалим він буде, спрогнозувати можна не завжди, однак його необхідність не викликає сумнівів. Особливістю цих етапів є здійснення впливу на свідомість людей. Підтверджені правовими актами, ідеї нової державності сприяють формуванню нової правосвідомості відповідно до сформованої парадигми конституціоналізму. У цьому процесі впливу на свідомість проявляється єдність права та держави, а також значення конституційної реформи в зміцненні правосвідомості в суспільстві. «Що розвиненішою та зрілішою є правосвідомість, то досконалішим буде і позитивне право, і керована ним зовнішня поведінка людей. І, навпаки, слабкість правосвідомості створюватиме не відповідне своєму зразку позитивне право» [9, с. 9].

Можна сказати, що в Україні період ембріонального стану ідеї нової державності затягнувся. Сучасна конституційна реформа в нашій державі підтверджує, що відбувалися підготовка громадської думки до сприйняття ідеї нової державності та її теоретичне оформлення.

Особливості становлення нової державності залежать від стану суспільства, в якому воно перебуває напередодні перетворення держави та права й переходу до нового суспільного ладу [7, с. 83].

Період відродження Української держави під час сучасної конституційної реформи, на відміну від ембріонального стану, тривав недовго — від часу проголошення Декларації про державний суверенітет (16 липня 1990 року) до остаточного розпаду СРСР (грудень 1991 року). На цей період впливають два види чинників: внутрішньодержавні процеси, з одного боку, і міждержавні відносини, стан міжнародної спільноти й тенденції її розвитку — з другого.

Головна функція конституційної реформи в цей період полягає в юридичному оформленні створення нової держави та встановлення її конкретних ознак. Цю функцію забезпечили правові акти: Декларація про державний суверенітет; Акт проголошення незалежності України. Вони є актами внутрішньодержавного статусу, а Угоду про створення СНД від 8 грудня 1991 року, підписану в Біловезькій Пущі, слід оцінювати як позадержавну акцію, хоча, як слушно стверджує Л. Бутько, це викликає певні дискусії [7, с. 84].

Юридичне оформлення державно-правових ознак України можна вважати завершеним після ухвалення Конституції 1996 року, де їх було остаточно сформульовано. Підкреслимо своєрідність одного історичного моменту — з 8 червня 1995 року по 28 червня 1996-го, коли відродження Української держави вже відбулося. При цьому владні традиції радянського ладу, підкріплені нормами Конституції 1978 року, були історичною перешкодою на шляху організаційного та юридичного оформлення нової системи влади у відродженій державі.

Сучасний період України, забезпечений Конституцією 1996 року, можна характеризувати як період апробації всіх найважливіших атрибутів і сутнісних ознак Української держави. І в цьому полягає ще одна функція конституційної реформи.

Характеризуючи схожий період в історії конституціоналізму Російської Федерації, А. Арінін вважає, що напередодні XXI століття Росія переживала кризу державності. На його думку, «вона була народжена не ре-

формами 1992—1997 років, які, безперечно, здійснювали не без помилок і драматичних прорахунків. Це лише один із проявів глибоких процесів кризи самої російської цивілізації, що охопила всі її сторони: економічну, політичну, соціальну, світоглядну й культурну» [10, с. 15]. Слушною у цьому висновку, на наш погляд, є констатація взаємозв'язку конституційних реформ з розвитком цивілізаційних процесів.

Зазначаючи далі, що «... не було знайдено оптимального або близького до нього варіанта модернізації», А. Арінін доходить несподіваного висновку: «Безперечно, спочатку треба було здійснити ефективні перетворення в економічній системі, що дали б можливість створити ринковий механізм, який зумовив би, своєю чергою, народження та розвиток громадянського суспільства. Очевидно, що тільки після таких перетворень слід було б розпочати здійснення реформи політичної системи загалом» [10, с. 16].

Такий висновок, з точки зору Л. Бутько, є методологічно неправильним. Свого часу теоретики радянського ладу стверджували, що економічні відносини, які ґрунтуються на суспільній (соціалістичній) власності, не могли бути створені в умовах капіталістичного способу виробництва, як системи-антипода за характером відносин власності. Цей висновок можна вважати історично доведеним. Аналогічний розвиток подій відбувається й під час переходу від радянського соціалістичного ладу до пострадянських демократичних інститутів. Запровадження ринкової економіки не можна забезпечити тоталітарною радянською системою, що, з точки зору діалектики, є цілком закономірним. Як соціалістичні економічні відносини, засновані на монополії державної власності, не могли виникнути в умовах капіталізму, так і відносини ринкової економіки не могли бути сприйняті радянською тоталітарною системою [7, с. 89]. Тому, на думку Л. Бутько, міркування А. Арініна є утопічними. Будь-які перехідні періоди починалися з руйнації інститутів влади, зумовленої кризовими явищами в економіці. У цьому сенсі сучасна конституційна реформа є не винятком, а підтвердженням історичної закономірності [7, с. 90].

Можна стверджувати, що в новій державності України будуть періоди розквіту й занепаду, як це не раз відбувалося в історії людства, а отже, настане черга нових конституційних реформ.

Головною функцією конституційної реформи на сучасному її етапі можна вважати функцію інституціоналізації оновлюваного відповідно до нової Конституції всього українського законодавства, правової системи відродженої держави та створення конституційно-правового простору.

Інституціоналізація як явище є досить складним процесом, що полягає у внутрішньому структурно-предметному перевлаштуванні найважливіших правових категорій: права як сукупності норм, установлених або санкціонованих державою; системи права як складної, ієрархічно впорядкованої підпорядкованості правових норм, їх групування за інститутами, галузями тощо. В основі інституціоналізації лежать процеси перебудови всієї суспільно-політичної реальності, впровадження нових її укладів. Їхнє правове та організаційне оформлення — сутність інституціоналізації.

Інституціоналізація — найважливіша сутнісна якість будь-якої конституційної реформи. У ній можна виявити загальні закономірності, властиві конституційним реформам різних епох і масштабів, особливості, притаманні кожній конкретній конституційній реформі [11, с. 5]. Загальні риси інституціоналізації такі: зумовленість змін відносинами власності; зміни соціального устрою суспільства; впровадження нових принципів облаштування правової субстанції; предметна переорієнтація в структурі суспільних відносин; ціннісна переорієнтація суспільних відносин; зміна джерельної бази [7, с. 92].

Складність інституціоналізації сучасної конституційної реформи можна продемонструвати на прикладі як традиційних, так і новостворених галузей права. Слід

розрізняти теоретичні та практичні аспекти інституційної функції конституційної реформи. Інституціоналізація забезпечується не тільки під час конституційної реформи й пояснюється не лише теорією конституційних реформ. У своїх працях учені – юристи, соціологи активно обговорюють інституціоналізацію в соціальній теорії з точки зору її стабілізуючого впливу [12, с. 88].

Функція забезпечення інституційного розвитку має комплексний характер, охоплює всю сукупність процесів оновлення держави та права. Але насамперед ця функція виявляється в змісті та структурі конституційного законодавства й самої Конституції України.

Окрім цього, конституційна реформа виконує функцію понятійного забезпечення процесів перетворення держави та права. Під час конституційної реформи в нашому правовому та політичному лексиконі з'явилося багато нових термінів і категорій, необхідних для позначення нових явищ, інститутів, нових сутностей. Зауважимо, що правові категорії, внесені або оновлені конституційною реформою, потребують теоретичного дослідження, яке є першочерговим завданням правової та філософської науки.

У 1911 році І. Ільїн писав: «Нині філософія переживає момент, коли поняття прожило своє багатство, зносилося та протерлося внутрішньо до дріб. Поняття голодує за змістом дедалі сильніше; воно згадує ті часи, коли в ньому жило нескінченне багатство, ... поняття жадібно тягнеться до ірраціонального, до незмірної повноти та глибини духовного життя. Не загинути в ірраціональному, а ввібрати його та розквітнути в ньому і з ним – ось чого воно хоче; філософія повинна спалахнути та розверзнути незмірні надра в собі, не пориваючи своєї спорідненості з наукою, тобто зберігаючи в собі боротьбу за доказовість і зрозумілість» [13, с. 34].

Наголошуючи на актуальності суджень І. Ільїна, необхідно пояснити зміст функції понятійного забезпечення. Формування понятійно-категоріального апарату конституційної реформи підпорядковане загальним завданням і цілям її дослідження та здійснюється двома шляхами: використанням уже наявних, але переосмислених і уточнених понять, а також введенням в обіг нових категорій, розроблених на основі накопиченого емпіричного матеріалу. Одна з вимог, яка має бути при цьому виконана, полягає в обґрунтуванні та запровадженні категорій (однієї або декількох), що здатна була б з методологічних позицій, по-перше, об'єднати всі інші категорії під одним загальним началом, по-друге, забезпечити їхню систематизацію й групування в систему ієрархічно впорядкованих понять; по-третє, здійснити спеціалізацію, яка допомогла б вибудувати ряди понятійно-категоріального апарату [7, с. 93].

Вважаємо, що така роль цілком підходить категорії «державна влада». Саме вона допомагає пізнати суть конституційних процесів, зміст конституційно-правових явищ. Із її допомогою може бути побудовано такі супідрядні категоріальні ряди, як періоди, етапи, напрями конституційної реформи; інституційне та концептуальне призначення конституційних реформ в Україні, що розкриває функціональну характеристику останніх.

Виокремимо також функцію концептуального оновлення. Саме під час конституційної реформи спостерігається активізація теоретичного пояснення найважливіших державно-правових явищ і подій, обґрунтування на їх основі поглядів, наукових підходів, оцінок, концепцій [14]. Прикладом можуть слугувати обґрунтування концепцій: правової держави; правового положення особи в нашій державі; місцевого самоврядування; принципу поділу влади та ін.

Складовою частиною концептуальної функції конституційної реформи слід вважати необхідність теоретичної розробки всієї системи конституційних принципів, норм, інститутів, предмета конституційного регулювання, системи Конституції та інших правових явищ [15, с. 37].

Функція концептуального забезпечення конституційної реформи проявляється в тому, що концепції сучасних інститутів держави та права, багато державно-правових

програм і кампаній прямо або опосередковано пов'язані з процесами конституційних перетворень [7, с. 94].

Отже, кожна з виокремлених функцій конституційної реформи може бути предметом самостійного аналізу. Їхня загальна характеристика продовжує перелік складових елементів теоретичного аналізу конституційної реформи та підкреслює його важливість і практичне значення.

З огляду на наведене вище, на нашу думку, функції конституційної реформи – це основні напрями її зовнішнього прояву, які безпосередньо впливають з установленого в конкретний історичний період парадигми конституціоналізму та спрямовані на реалізацію її основних положень на практиці [16].

Саме тому вивчення функцій конституційної реформи допомагає розуміти сутність конституційних перетворень. Функції конституційної реформи об'єктивно детерміновані, мають конкретно-історичний характер. Вони показують складність і багатоваріантність конституційної реформи як державно-правового явища. І доки їх не буде виконано, конституційна реформа як процес триватиме.

Джерела

1. Линц Х. Крушение демократических режимов // Проблемы Восточной Европы. – 1993. – № 39–40. – С. 68–71.
2. Юридическая наука и практика в условиях перестройки // Коммунист. – 1987. – № 14. – С. 50–51.
3. Бурлацкий Ф. О советском парламентаризме // Литературная газета. – 1988. – 15 июля. – С. 2.
4. Лебедев А. Возвращение политики // Новое время. – 1989. – № 6. – С. 10–11.
5. Нерсисянц В. Перестройка и правовое мышление // Советское государство и право. – 1987. – № 9. – С. 40–44.
6. Конфликт закона и правовая реформа // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 5–26.
7. Бутыко Л. В. Конституционная реформа: теоретико-правовой анализ: Дисс. ... д-ра. юрид. наук; спец.: 12.00.01 – теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений / Л. В. Бутыко. – Санкт-Петербург, 1998. – 426 с.
8. Скрипилев Е. А. О республиканской традиции в России // Советское государство и право. – 1991. – № 3. – С. 26–35.
9. Ильин И. А. О сущности правосознания. – Мюнхен, 1956. – 341 с.
10. Аринин А. Н. Проблемы развития российской государственности в конце XX века. Федерализм и власть федерализма. – М., 1997. – С. 15–22.
11. Овсян Я. И. О некоторых аспектах концепции конституционной реформы в СССР // Советское государство и право. – 1991. – № 8. – С. 3–14.
12. Посконин В. В. Стабилизационный эффект «кибернетической иерархии» прав и обязанностей в теории Т. Парсонса // Международное сотрудничество правоохранительных органов в борьбе с организованной преступностью и наркобизнесом: Матер. междунар. конф. – СПб, 1997. – Ч. II. – С. 86–90.
13. Лисица Ю. Философия Ивана Ильина и проблема правосознания граждан в России. – М., 1995. – С. 237.
14. Концептуальные положения новой Конституции Республики // Государство и право. – 1992. – № 8. – С. 22–30.
15. Бойцова Л. В. Конституционное право в российской правовой системе / Л. В. Бойцова, В. В. Бойцова, В. Д. Ломовский // Общественные науки и современность. – 1993. – № 6. – С. 36–47.
16. Селіванов А. Доктрина компетенції конституційного правосуддя // Віче. – 2011. – № 17 – С. 35.